

Streszczenie

Stanisław Basaj „Rys” należał do najwybitniejszych dowódców zbrojnego podziemia w okupowanej Polsce w okresie II wojny światowej. Sformowany przez niego I Batalion Oddziałów Hrubieszowskich Batalionów Chłopskich był najliczniejszym i najlepiej zorganizowanym oddziałem zarówno w okręgu lubelskim Batalionów Chłopskich na Lubelszczyźnie, jak i w okupowanym kraju. Stoczył aż 13 wielkich bitew partyzanckich oraz niezliczoną liczbę potyczek, co daje mu rolę przewodnią w historii całego polskiego zbrojnego podziemia. Walcząc przy wsparciu Armii Krajowej i partyzantów radzieckich na trudnym topograficznie terenie Hrubieszowszczyzny, z często przeważającymi siłami niemiecko-ukraińskimi, zapewnił Polakom nadzieję oraz przetrwanie w trudnym okresie wojny i okupacji w Polsce. Batalion „Rysia” operował na terenie całej Zamojszczyzny, zwłaszcza na terenach południowej części powiatu hrubieszowskiego oraz wschodniej części tomaszowskiego. Były to obszary, gdzie istniały wsie z przewagą ludności ukraińskiej, która, wspierana przez UPA, policję ukraińską, SS-Galizien i Ortschutz oraz Wehrmacht z SS, dawała się Polakom we znaki.

Walki na pograniczu powiatów zamojskiego i biłgorajskiego w maju–czerwcu 1944 r. w składzie zgrupowania Armii Krajowej przeciw przeważającym siłom niemieckim sprawiły, że I Batalion Oddziałów Hrubieszowskich BCh Stanisława Basaja stał się sztandarową jednostką zamojskiego podziemia. Działania te zostały okupione tragiczną śmiercią 170 żołnierzy w bitwie pod Osuchami (w dniach 25–29 czerwca 1944 r.). Po wojnie „Rys” nie złożył broni i walczył w ramach Milicji Obywatelskiej z oddziałami UPA.

Stanisław Basaj poniósł męczeńską śmierć, zadaną w sposób niegodny żołnierza przez bandytów z UPA – przez skręcenie żywcem w kieracie konnym. Nie sądził, że stanie się bohaterem. Każdy dzień walki mógł mu przynieść śmierć – nawet w kampanii wrześniowej, której także był uczestnikiem. Pojmany w zasadzce, nie w wyniku walki, oddał życie za spokojny byt mieszkańców powojennego powiatu hrubieszowskiego. Jego odwaga, geniusz militarny, męstwo wojenne i poświęcenie

do dziś budzą uznanie zarówno lokalnej społeczności, jak i historyków wojskowości, którzy poświęcili jego oddziałowi oraz osobie wiele artykułów.

Praca na temat I Batalionu Oddziałów Hrubieszowskich BCh Stanisława Basaja „Rysia” została podzielona na trzy rozdziały. Rozdział pierwszy dotyczy sytuacji Hrubieszowa i Ziemi Hrubieszowskiej w czasie II wojny światowej. Przedstawiono w nim: przebieg kampanii wrześniowej na Zamojszczyźnie, zachowanie miejscowej ludności ukraińskiej wobec tragedii wojennej, zmiany administracyjne wprowadzone przez okupanta i ich skutki, politykę niemiecką na Zamojszczyźnie oraz współpracę niemiecko-ukraińską, następnie zaś terror ukraiński na Ziemi Hrubieszowskiej. Szczegółowo scharakteryzowane w nim zostały: powstanie i działalność Batalionów Chłopskich, w kraju i na Lubelszczyźnie, następnie zaś w obwodzie hrubieszowskim, w latach 1940–1944, działalność innych organizacji polityczno-militarnych na Ziemi Hrubieszowskiej w latach 1939–1944, początki działalności batalionu „Rysia”. Dokładnie opisano pierwsze walki z okupantem niemieckim i nacjonalistami ukraińskimi i udział oddziału w akcji mającej na celu przerwanie wysiedlenia Zamojszczyzny.

Rozdział drugi przedstawia walki I Batalionu Oddziałów Hrubieszowskich BCh Stanisława Basaja „Rysia” od lipca 1943 r. do lipca 1944 r. Omówiono w nim: bitwy i potyczki z Ukraińcami w okresie jego największego nasilenia walk – od lipca 1943 r. do marca 1944 r. Przedstawiono ponadto udział I Batalionu Oddziałów Hrubieszowskich BCh Stanisława Basaja „Rysia” w operacji tomaszowskiego i hrubieszowskiego podziemia polegającej na uderzeniu na bazę nacjonalistów ukraińskich Sahryń (w marcu 1944 r.). Opisano także walki batalionu „Rysia” w obronie ludności powiatu zamojskiego i biłgorajskiego na Roztoczu i w Puszczy Solskiej od kwietnia do czerwca 1944 r.

W rozdziale trzecim, zatytułowanym „Ziemia Hrubieszowska przed i po «wyzwoleniu» 1944 r.” scharakteryzowano bliżej: ostatnie walki oddziału „Rysia” przed wkroczeniem Armii Radzieckiej na teren powiatu hrubieszowskiego, od maja do lipca 1945 r., rozwiązanie batalionu i śmierć Stanisława Basaja oraz powojenny terror ukraiński.

W konstruowaniu pracy wykorzystano około czterystu publikacji i dokumentów. Składają się na nie: zasoby archiwalne Instytutu Pamięci Narodowej, Archiwum Akt Nowych, Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego oraz Archiwum Państwowego w Lublinie, stenogramy z posiedzeń sejmu II Rzeczypospolitej oraz interpelacji

poselskich zgromadzone w Bibliotece Sejmowej, wydawnictwa źródłowe, artykuły naukowe, relacje świadków, opracowania ogólne. Aparat naukowy pracy stanowią, oprócz bibliografii i przypisów, także mapy i ilustracje, pozwalające czytelnikowi lepiej zorientować się w omawianym zagadnieniu.

Postać „Rysia” Stanisława Basaja jest zajmującym tematem naukowym, tak jak i okres II wojny światowej i eksterminacji Zamojszczyzny. Czas ten – choć bardzo trudny dla narodu polskiego – wykreował nowy rodzaj bohatera, walczącego na śmierć i życie z wojennymi przeciwnościami i niosącego pomoc ludności zamieszkałej zarówno w pobliżu, jak i z dala od obszaru stacjonowania swego oddziału. To bohater konspiracji narażający życie dla Polski w warunkach, które obecne pokolenie zna jedynie z filmów i opowiadań.